

А.В. Косенко,

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича,

м. Чернівці

ДО ПРОБЛЕМИ ДЕФІНІЦІЇ КОНЦЕПТУ ЯК СТРИЖНЕВОГО ОБ'ЄКТУ МОВОЗНАВЧИХ РОЗВІДОК

У статті розглядаються існуючі у сучасній мовознавчій науці підходи до проблеми дефініції концепту як складного лінгвістичного, філософського, когнітивного та психологічного явища, виокремлюються певні напрямки у тлумаченні цього поняття.

In the article different approaches to the problem of the definition of concept as complex linguistic, philosophic, cognitive and psychological phenomenon existing in present day linguistics are dealt with, certain tendencies in the interpretation of this notion are singled out.

Проблематика цієї статті представлена питанням дефініції концепту як стрижневого об'єкту мовознавчих розвідок.

Актуальність статті зумовлена тим фактом, що сучасна наукова думка не виробила єдиної дефініції феномена **концепт** незважаючи на те, що цей термін останнім часом широко та активно використовується у понятійному апараті когнітивістики, семантики, лінгвокультурології, міжкультурної комунікації та багатьох інших сфер та дисциплін [5; с. 38]. У рамках сучасної антропоцентричної парадигми виникла необхідність розглядати мову з точки зору її участі в пізнавальній діяльності людини [23; с. 105]. Вивчення процесів отримання, відображення та зберігання знань у мовних формах займається когнітивна лінгвістика як розділ мовознавства, що вивчає процес породження, сприймання, розуміння мови [26, с. 77]. Коли йдеться про вищезазначені процеси, а також про формування думки та оцінки оточуючого світу, й наступного отримання ними фізичної оболонки, тіла знака, припускається одночасно існування різних форм їхньої репрезентації в мозку людини у вигляді певних структур свідомості. Такими структурами, на думку М.М. Болдирева (2001), виступають концепти як кванти знання, що зорієнтовані на відображення онтології світу у зв'язку із потребами соціальної дійсності [6, с. 22].

Метою статті є аналіз, узагальнення та систематизація різноманітних підходів до тлумачення концепту, які існують у сучасній лінгвістиці. Звідси випливають і поставлені нами завдання, а саме:

1) аналіз існуючих дефініцій концепту та 2) розподіл їх на певні напрямки.

Проаналізувавши дефініції концепту, ми можемо побачити, що в його тлумаченні чітко виокремлюються певні напрямки.

Представники **когнітивно-психологічного напрямку** (Л.В. Щерба, А.П. Бабушкін, Н.Е. Агаркова, Р.М. Фрумкіна, І.А. Стернін, З.Д. Попова, О.С. Кубрякова, М. Шварц, Т.С. Clausner, Л. Вітгешнтайн, Т.А. Хайчевська, А.В. Кравченко, Р. Джекендофф, Дж. Лайонз, Н. Джонсон-Лейрд та інші) підкреслюють ментальний характер концепту та його роль у психічних процесах. Л.В. Щерба (1957) характеризує концепт як двобічну ментальну сутність, яка має психічний і мовний бік. У психіці, на її думку, концепт виступає об'єктом ідеальної природи, образом, який втілює певні культурно зумовлені уявлення носія мови про світ і, водночас, концепт є прообразом, прототипом групи похідних понять. У мові концепт має певне ім'я, оскільки реальність відбивається у свідомості не безпосередньо, а саме через мову [25, с. 192]. М.П. Кочерган (2003) наголошує на двоїстій, а саме ментальній та психічній сутності концепту [10, с. 25]. А.П. Бабушкін (1996) визначає концепт як ментальну репрезентацію, яка визначає, як речі пов'язані між собою і як вони категоризуються [4, с. 16], а Н.Е. Агаркова (2001) як ментальне національно-специфічне утворення, змістовим планом якого є вся сукупність знань про даний об'єкт, а планом вираження при цьому виступає сукупність лексичних, паремійних та фразеологічних одиниць, які його описують та номінують [1, с. 8]. Й.А. Стернін (2007) характеризує концепт як дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею мисленнєвого коду людини, володіє відносно упорядкованою внутрішньою структурою, становить собою результат пізнавальної діяльності, несе комплексну, енциклопедичну інформацію про предмет чи явище, що воно відображає, про інтерпретацію цієї інформації суспільною свідомістю, а також про ставлення свідомості до цього предмета чи явища [19, с. 34]. Монікою Шварц (1996) концепт визначається з точки зору когнітивної лінгвістики як елементарна ментально організована одиниця, що виконує функцію зберігання знань про світ в абстрактному форматі [29, с. 87]. О.С. Кубрякова (1996) називає концептом оперативну змістову одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи та мови мозку, всієї картини світу, відображеної в людській психіці [12, с. 90]. Американський дослідник Р. Джекендофф (1993) визначає лексичний концепт як ментальну схему (internalized schema) яка зберігає інформацію про властивості об'єкта, є співвідносною з ментальними репрезентаціями інших об'єктів, що надходять в когнітивну систему та обмежує коло можливих вживань слова [27, с. 9].

Представники **культурологічного напрямку** (В.В. Жайворонок,

Н.Д. Артюнова, В.І. Карасик, В.Г. Зусман, С.О. Аскольдов, С.Х. Ляпін, Г.Г. Слишкін, А. Вербицька, В.Н. Манакін, В.В. Красних, І.О. Голубовська, Ю.С. Степанов, В.А. Маслова та інші наголошують на домінантності культурного елементу в структурі концепту. В.В. Жайворонок (2004) називає концепт асоціативним нашаруванням культурних смислів, тобто конотацій на основне, словникове значення слова [8, с. 26]. Н.Д. Артюнова (1999) трактує концепт як поняття повсякденної філософії, що є результатом взаємодії національної традиції, фольклору, релігії, ідеології, життєвого досвіду, образів мистецтва, відчуттів та системи цінностей [2, с. 3]. На думку В.І. Карасика (1996) концепт є первинним культурним утворенням, що транслюється в різні сфери буття людини, зокрема у сфери переважно понятійного, тобто в науку, переважно образного, тобто в мистецтво, і переважно діяльнісного, тобто в буденне життя світу [9, с. 6]. С.О. Аскольдов (1997) під концептом розуміє певні підстановки значень, приховані в тексті замісники множини предметів, що полегшують спілкування і тісно пов'язані з людиною та її національним, культурним, професійним, віковим та іншим досвідом, наочно-образне уявлення символічного характеру, що зберігає певну структурну схожість із об'єктом відображення і може розглядатися як замісник поняття [3, с. 26]. В.Н. Манакін (2004) визначає концепт як біт етнокультурної інформації, що відображає світ національного сприйняття предметів і понять, позначених мовою [14, с. 23]. В.В. Красних (2003) називає концептом максимально абстраговану ідею культурного предмету, який не має візуального прототипічного образу, хоча візуально-образні асоціації з ним можливі [11, с. 272]. Ю.С. Степанов (1997) вважає концептом згусток культури у свідомості людини і те, за посередництвом чого людина сама входить у культуру [22, с. 40]. Вчений називає концепти термінами духовної культури. Думки про єдність культури та концепту поділяє і В.А. Маслова (2004), називаючи культуру сукупністю концептів [15, с. 149].

Представники **структурно-системного** підходу (Р. Павільоніс, В.Г. Зусман, А.М. Приходько, Р.Р. Газетдінова, А.А. Залевська, М.В. Піменова та інші) наголошують на тому факті, що будь-який концепт завжди виступає частиною певної системи та, в свою чергу, сам має складну структуру. За визначенням Р. Павільоніса (1983), концепт виступає частиною концептуальної системи, тобто відомостями про те, що індивід знає, думає, уявляє про об'єкти. Це, твердить вчений, ті змісти, які становлять когнітивно базисні підсистеми думки й знання [16, с. 241]. У розумінні А.М. Приходько (2008) концепт становить собою такий складно структурований феномен, у якому поняттєве начало, проходячи через сито етнопсихологічної оцінки, органічно сполучується з лінгвокультурним [20, с. 52]. М.В. Піменова (2004) денотує концепт як певне уявлення про фрагмент світу чи

частину такого фрагменту, що має складну структуру, виражену різними групами ознак, які реалізуються за допомогою різноманітних мовних способів і засобів [17, с. 10].

Представники **епістеміологічно-інформаційного** підходу (О.О. Селіванова, В.Н. Телія, М.М. Полюжин, С.О. Жаботинська, Н.О. Сьомкіна, Л.Б. Савенкова, М.М. Болдирев, Ю.С. Степанов, С.Г. Воркачев, Р. Ленекер та інші) визначають концепт як знання, яке несе певну інформацію. О.О. Селіванова (2006) розглядала концепт як інформаційну структуру свідомості, організовану одиницю пам'яті, яка містить сукупність знань про об'єкт пізнання, вербальних і невербальних, набутих шляхом взаємодії п'яти психічних функцій свідомості й позасвідомого [21, с. 256]. В.Н. Телія (1996) називає концептом все, що ми знаємо про об'єкт та його екзистенцію, те що реконструюється через своє мовне вираження й позамовне знання [24, с. 97]. М.М. Полюжин (2004) визначає концепт як сукупне, категоризуюче знання про дійсність, про її елементи та перспективи [18, с. 35]. М.М. Болдирев (2001) називає концептами кванти знання, зорієнтовані на відображення онтології світу у зв'язках з потребами соціальної дійсності. С.Г. Воркачев (2004) наголошує на єдності знання й культури в концепті, денотуючи його як культурно маркований вербалізований смисл, представлений у плані вираження цілим рядом своїх мовних реалізацій, що утворюють відповідну лексико-семантичну парадигму та як одиницю колективного знання, що має мовне вираження і що відзначена етнокультурною специфікою [7, с. 51-52]. Р. Ленекер (1983) пропонує використовувати для опису названого словом концепту поняття **домен (domain)**. Під цим поняттям вчений розуміє область знання, яку активує даний концепт. Всі домени, вважає Р. Лангакер, можна вважати компонентами значення слова, оскільки значення охоплює як мовне так і позамовне знання, а отже, є за своєю природою енциклопедичною сутністю [28, с. 163]. Дослідник підкреслює таку властивість концептів, як відсутність у них чітких меж.

Проаналізувавши існуючі підходи до концептуалізації, не можна не відзначити, що вчені по різному трактують концепт, акцентуючи увагу на тих чи інших його ознаках та характеристиках. Безсумнівною видається той факт, що концепт є складним та багатовимірним явищем сучасної мовознавчої науки, вивчення якого можливе лише за умови всестороннього та системного підходу. Домінуючими серед досліджених нами підходів є когнітивно-психологічний та культурологічний.

Література

1. Агаркова Н.Э. Концепт “деньги” как фрагмент английской

языковой картины мира (на материале американского варианта англ. языка): Дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04; – Защищена 09.12. 2001; Затв. 09.03.2002. – Иркутск: ИГЭА, 2001. – 171 с.

2. Арутюнова Н.Д. Язык и мир человека. – М.: “Языки русской культуры”, 1999. – 896 с.

3. Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность. От теории словесности к структуре текста: Антология / Под ред. В.Н. Нерознака. – М.: Academia, 1997. – С. 267-279. (320 с.)

4. Бабушкин А.П. Типы концептов в лексико-фразеологической семантике языка. – Воронеж: Изд-во Воронеж. ун-та, 1996. – 104 с.

5. Балашова С.С. Сучасне розуміння концепту // Актуальні проблеми германської філології в Україні та Болонський процес: Матеріали II Міжнародної конференції (20-21 квітня 2007 року). – Чернівці: Книги -XXI, 2007. – С. 38-40.

6. Болдырев Н.Н. Антропоцентричность языка с позиции разных культур // Филология и культура: Материалы II Международной научной конференции. – Тамбов: Изд-во ТГУ им. Г.Р.Державина, 2001. – Ч.1. – С. 15-20.

7. Воркачев С.Г. СЧАСТЬЕ как лингвокультурный концепт. – М.: Гнозис, 2004. – 236 с.

8. Жайворонок В.В. Етнолінгвістика в колі суміжних наук // Мовознавство. – Київ: Інститут мовознавства ім. О.О. Потебні, 2004. – № 5-6. – С. 23-32.

9. Карасик В.И. Культурные доминанты в языке // Языковая личность: культурные концепты. – Волгоград-Архангельск: Перемена, 1996. – С. 3-16.

10. Кочерган М.П. Мовознавство на сучасному етапі // Дивослово. Українська мова й література в навчальних закладах: науково-методичний журнал МОН України. – Київ: Ред. Журналу “Дивослово”, 2003. – № 5. – С. 24-29.

11. Красных В.В. “Свой” среди “чужих”: миф или реальность? – М.: Гнозис, 2003. – 375 с.

12. Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов. – М., 1996. – 245 с.

13. Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Известия РАН. Сер. лит. и яз. – М.: Наука, 1993. – Т.52. – №1. – С. 3-9.

14. Манакин В.Н. Сопоставительная лексикология. – К.: Знання, 2004. – 326 с.

15. Маслова В.А. Homo lingualis в культуре. – Витебск: ВГУ им. П.М. Машерова, 2004. – 214 с.

16. Павиленис Р.И. Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка. – М.: Мысль, 1983. – 286 с.

17. Пименова М.В. Предисловие // Попова З.Д., Стернин И.А., Карасик В.И., Кретов А.А., Борискина О.О., Пименов Е.А., Пименова М.В. Введение в когнитивную лингвистику: Учебное пособие с грифом УМО / Отв. ред. М.В. Пименова. – Кемерово: Кузбассвузиздат, 2004. – 209 с.

18. Положин М.М. Про теоретичні засади когнітивного підходу до дискурсивного аналізу // *Studia Germanica et Romanica*. – Донецьк: ДонНУ, 2004. – Т. 1, № 3. – С. 32-42.
19. Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314 с.
20. Приходько А.М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики. – Запоріжжя: Прем'єр, 2008. – 332 с.
21. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля – К, 2006. – 716 с.
22. Степанов Ю.С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования. М., Школа “Языки русской культуры”, 1997 – 824 с.
23. Тащенко Н.В. “Концепт” як ключове поняття когнітивної лінгвістики // *Вісник СумДУ. Серія “Філологія”*. – Суми: Вид-во СумДУ, 2008. – № 1. – С. 105-110.
24. Теля В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа “ЯРК”, 1996. – 286 с.
25. Щерба Л.В. Избранные работы по русскому языку. – М.: Учпедгиз, 1957. – 188 с.
26. Єрмоленко С.Я., Бібік С.П., Подор О.Г. Українська мова. Короткий глумачний словник лінгвістичних термінів / За ред. – С.Я.Єрмоленко. – К., Либідь, 2001. – 222 с.
27. Jackendoff R. *Patterns in the Mind: Language and Human Nature*. – UK: BasicBooks, 1993. – 256 p.
28. Langacker R.W. *Foundations of cognitive grammar*. – USA: Indiana University, Linguistic Club, 1983. – 294 p.
29. Schwarz M. *Einführung in die cognitive Linguistik*. – Tübingen / Basel: Francke, 1996. – 238 S.

УДК 81'373.7

І.Я. Кость,

*Тернопільський національний педагогічний університет,
м. Тернопіль*

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ПОГЛЯДУ ЯК ЗОВНІШНЬОГО ПРОЯВУ ЕМОЦІЙ ОДИНИЦЯМИ ФРАЗЕОСИСТЕМИ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті розглядаються фразеологізми, що описують один з мімічних проявів емоційних переживань – погляд, здійснюється їх аналіз у векторі вираз очей – вираз емоції – вербалізація асоціативно-образного сприйняття українського етносу, визначаються основні компоненти фразеологічних одиниць.